

ORTA DOĞU'YA DEMOKRASİYİ GETİRMEK

Sait YILMAZ¹

ÖZET

Orta Doğu, bugün ABD etkinliğinin en fazla hissedildiği ve kendine göre dönüşüm projesi uyguladığı bir bölgedir. ABD'nin Orta Doğu'yu yumuşak gücü ile dntrme projesinin temellerini ise modernizm çerçevesi altında demokrasi, kalkınma ve kültürler arası diyalog (veya ılımlı İslam) gibi siyasi, ekonomik ve kültürel kapsamda üç alt-konsept oluşturmaktadır. Irak harektı sonrası "demokratikletirme" iddiası Washington'un Orta Doğu'da srdrdĞi hegemonya mücadelesinin başlıca ideolojik bahanesi haline gelmiştir. Bu makalenin amacı ABD'nin Orta Doğu'ya demokrasiyi getirme gayretlerinin ne kadar gerçeki ve uygulanabilir olduğunu sorgulamaktır. Bu kapsamda öncelikle bugünkü İslam dünyası ve Orta Doğu'nun resmi tanımlanacak İslam ve modernleşme arasında bir değerlendirmeyi mtakip başta ABD olmak üzere Batılıların Orta Doğu'ya demokrasiyi getirme çabalarının teorik temelleri ve uygulamaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Demokrasi, ABD, İslam.

JEL Sınıflandırması: F50

DEMOCRACY PROMOTION IN THE MIDDLE-EAST

ABSTRACT

The Middle East is a vast region where the United States poses great influence, and implements a transformation project based on her own rules. Fundamentals of this transformation project cover three sub-concepts, under the modernism framework, namely democracy, development, and intercultural dialog (or moderate Islam) respectively within the political, economic and cultural codes. Following the Iraq operation, which consists of bases for hard power use, democratization has presently been the primary ideological argument for Washington to pursue its hegemony in the Middle East. This article aims to question how much the US democratization efforts in the Middle East are realistic and feasible. In that scope, defining firstly today's Islamic world and the picture in the Middle East, the paper conceptually focuses on the relationship between Islam and modernisation, and finally touches upon theoretical pillars and implementations of efforts to bring democracy to the Middle East led by the US and other Western countries.

Keywords: Middle East, Democracy, USA, Islam.

JEL Classification: F50

¹ Yrd.Doç.Dr. Beykent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürü, saityilmaz@beykent.edu.tr

1. Giriş

Orta Doğu bugünkü şeklini Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge üzerindeki gücünü kaybetmesi ve İngiltere ile Fransa'nın daha sonra da Amerika'nın bölge üzerinde etkin rol alması ile aldı diyebiliriz. Orta Doğu coğrafyasındaki ülkelerden bazıları o dönemdeki isimleri ile var olurken bazıları sonradan ulus-devlet yapısını kazanmışlar ve daha çok petrole dayalı hegemonik güç paylaşımlarının sonucu suni haritalar dahilinde yeni devletler olarak ortaya çıkmışlardır (Özmen, 2001: 1). Büyük güçlüklerle elde edilen bağımsızlığın ardından insanların kaderlerinin iyileştirilmesi konusunda iki ideolojik görüş oluştu: Demokrasi ve İslamiyet (Lewis, 2005: 443). Geçen dönem içinde halkın tabanına yayılan gerçek demokrasi yerine en üst düzeydeki elit bir grubun yönettiği bir demokrasi taklidi ortaya çıkınca bu durum köktendincilerin işine yaradı.

Son 50 yıldır ABD'nin Arap dünyasına yönelik politikası büyük ölçüde bölgedeki statükonun korunmasının ABD çıkarlarına en iyi hizmet edeceği yönündeydi. Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Bahreyn, Kuveyt ve Fas gibi ülkeler ABD ile iyi ilişkiler içinde idi. ABD'nin bu dönem boyunca bölge ile ilgili çıkarları petrolün serbest akışının korunması, İsrail'in güvenliği, serseri devletlerle mücadele, terörizmle savaş ve Soğuk Savaş süresince bölgede Sovyet nüfuzunun kontrol altına alınmasını kapsamaktaydı. 11 Eylül saldırıları, ABD'nin Orta Doğu politikası için de yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bush yönetimi terörizmin kaynağı olan siyasi olguları ortadan kaldırmak için en iyi yolun bölge ülkelerine demokrasi getirmek olduğuna inanmaktadı. Bu çalışmanın amacı Orta Doğu'ya demokrasiyi getirmek adına yolunda gidenleri ve gitmeyenleri sorgulamaktır. Böylece önce Orta Doğu'nun resmi yeniden çekilmeye çalışılmış ve demokrasi getirme yolundaki gayretler incelenerek elle tutulur sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

2. Hangi Orta Doğu?

2.1. Bugünkü İslam Dünyası ve Orta Doğu

2.1.1. Nüfus ve Demografi

21. yüzyılın başındaki İslam dünyası son derece dağınık ve çeşitli ekonomik, ideolojik ve sosyal sıkıntılar içerisinde birbirine karşı siyasi eğilimlere sahiptir. 1.3 milyarlık İslam nüfusunun kabaca 820 milyonu Asya'da, 315 milyonu Afrika'da, 300 milyonu Doğu Akdeniz, İran Körfezi ve Orta Asya bölgesinde yaşamaktadır (Lewis, 2003: 12-14). Sanıldığı aksine en büyük Müslüman nüfus yoğunluğu Arap Yarımadası'nda değil Güney ve Güneydoğu Asya'da (Endonezya, Malezya, Bangladeş, Pakistan ve Hindistan'da) bulunmaktadır. Farklı etnik kökenli büyük Müslüman ülkeler arasında İranlı Persler, Türkler (Azerbaycan ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri dahil), Mısırlılar ve Nijeryalılar vardır. BM'de en az % 86'lık bir Müslüman nüfusa sahip 32 üye ve Müslüman nüfus oranı % 66 ile 85 arasında değişen 9 ülke ile beraber toplam 41 Müslüman ülke vardır. Doğum oranlarının yük-

sek olması İslam'ı şu anda en hızlı büyüyen din yapmaktadır ve bu nüfus ileride daha da gençleşecektir.

Demografik değişim ve hızla artan şehirleşme Orta Doğu'nun başlıca endişe kaynakları arasındadır. Orta Doğu nüfusunun 2025 yılına kadar her yıl % 3 artarak iki katına ulaşacağı tahmin edilmektedir. Artan doğum oranına karşılık 15 yaşın altındaki nüfusun ise 2025'e kadar yüzde 30'a ulaşması beklenmektedir (Khalilzad, 1998: 177-178). Korumacı ekonomi anlayışı ile birlikte artan şehirleşme kalkınmanın önündeki engeller olarak durmakta ve demografik ve ekonomik farklılıkların çoğalmasına katkıda bulunmaktadır. Bu da bir yandan göç ve mülteci sorunları ile birlikte işçi ihracını tetiklemektedir. Dış güçlerin varlığı bölgede gittikçe kemikleşen bir yabancı düşmanlığı ve terör vesilesi olurken, etnik ve ayrılıkçı çatışma konuları da hazırda beklemektedir. Orta Doğu devletlerinin çoğu belirli dönemlerde aynı Batılı ülkelerin ekseninde olan suni devletler tarihsel anlamda kendilerine şekil veren aşiret hayatı ve güçlü aile yapıları ile ayakta kalmaya çalışmaktadırlar.

2.1.2. Tarihsel, Siyasi Ve Sosyo-Ekonomik Koşullar

Tarihte Orta Doğu'ya özellikle Dicle, Fırat ve Nil nehirlerinin yataklarını esas alan bölgeye ardı ardına birçok uygarlık gelerek yerleşmiştir. Sümerler, Hititler, Babilliler, Asurlular ve Persler Mezopotamya'da ve Anadolu'da merkezleşen uygarlıkların başında gelmektedir. Mısırlılar M.Ö. 4. binden itibaren kurdukları uygarlığı eski ve yeni imparatorluklar döneminde geliştirmişlerdir. Babil hükümdarı Hammurabi'nin ilk kanunları çıkarması, ilk paranın M.Ö. 900'lerde kullanılmaya başlanması bu coğrafyada olmuştur. M.Ö. ilk yüzyıl içinde Romalılar kendi yönetimlerini Orta Doğu'ya yaymış ve İran'a kadar uzanmışlardır. 7. yüzyılda Araplar, İslam dinamiği ile Arap yarımadasının dışına doğru bir açılım başlatmışlardır. Asya'nın ortasındaki yerlerden göçler yaparak kopup gelen Orta Asya kavimlerinin medeniyetleri, Orta Doğu tarihine oldukça geç bir dönemde dahil olmuşlardır. 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu batıda Fas'tan doğuda Karadeniz'e ve İran sınırına, kuzeyde Tuna nehri ve Balkanlardan güneye Sahra Çölü ve Mısır'a kadar uzanmıştır. Orta Doğu'nun uzun geçmişi dünyada etki doğurmuş tüm uygarlıkların izlerini taşımış ve büyük ölçüde de bunları farklı biçimlerde bünyesinde uzun süre muhafaza etmiştir (Dedeoğlu, 2002: 7).

Orta Doğu, tarih boyunca medeniyetlerin buluşma noktası, dinlerin ve kültürlerin yayılma noktası olmuştur. Orta Doğu'daki nüfus temelde olarak üç etnik gruptan oluşmaktadır; Samiler, Hint-Avrupa grubuna mensup olanlar, Turani grubuna mensup olanlar (Dursun, 2000: 1249). Orta Doğu'da ki en fazla mevcuda sahip olan etnik grup Samilerdir. Samiler iki ana kola ayrılırlar; Araplar, İbraniler. Ayrıca Kaldeliler, Süryaniler, Akkadlar, Babilliler ve Asuriler de bu etnik grubun içinde yer alırlar. Araplar bölgedeki en büyük etnik grubu oluştururlar. Bölgede Arap olmayan devletler Türkiye, İran ve İsrail'dir. Samilerin ikinci kolunu temsil eden İbraniler'in çoğu İsrail'de yaşamakta olup buraya muhtelif tarihlerde bölge dışındaki ülkelere gelmişlerdir. Araplardan sonra ikinci büyük etnik grup Hint Avrupa grubudur. Bu

grup içerisinde İranlılar, Ermeniler, Kürtler ve Rumlar yer alır (Lewis, 1998: 22-32). Turani grubunu ise Türkler oluşturur. Çoğunluğu Türkiye’de bulunmakla beraber, İran, Irak ve Suriye’de azınlık halinde bulunmaktadır.

Orta Doğu; çeşitli uygarlıkların boy attığı, farklı kültürlerin kaynaştığı stratejik konumda bir bölgedir. Orta Doğu’nun kapsadığı coğrafya tarih boyunca değişik bölgeleri içeren bir coğrafya olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamalarda her yayılmacı güç kendi çıkarına göre sınırlar getirmiştir. Bu coğrafyanın özelliklerinin çok farklı olması ve homojen bir yapı arz etmemesi nedeni ile bölgeye ilişkin çözüm perspektifinin dışarıdan kopye edilmesi mümkün değildir. Orta Doğu ülkelerinin siyasi yapıları ciddi bir çeşitlilik arz etmekte ve temelde cumhuriyet rejimleri ile monarşik rejimler şeklinde bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Modern siyasi sistemlerin en belirgin niteliğini oluşturan temsil olgusu ya hiç bulunmamakta veya çok sınırlı bir çerçevede ve çoğu yerde de danışma işlevini yerine getirecek şekilde varlığını sürdürmektedir. Orta Doğu ülkelerinden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Ürdün ve Uman aileler tarafından yönetilen geleneksel monarşilerdir. Bu monarşilerden Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar ve Umman’dakiler birer mutlak monarşi iken Ürdün’deki meşruti monarşi konumundadır.

Orta Doğu ülkeleri ekonomik açıdan çoğu kez yalnızca enerji kaynakları rezervleri ve fiyatları söz konusu olduğunda gündeme gelmektedir. Orta Doğu ülkeleri ekonomik yapıları yanında, siyasi ve sosyal sitemleri açılarından da birbirlerinden önemli ölçüde farklılık göstermektedirler. Orta Doğu’da ekonomik zenginlik bakımından iki zıt kutup bulunmakta ve Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt kişi başına düşen gelirle bölgenin en zengin ülkeleri olarak öne çıkarken Ürdün ve Yemen kişi başına düşen gelirle bölgenin ve aynı zamanda dünyanın en fakir ülkeleri durumundadırlar. Orta Doğu bölgesinin ekonomik sorunlarının başında yüksek enflasyon, dış borç ve işsizlik oranları ile reform ihtiyaçları gelmektedir. Cezayir, İran, Lübnan, Yemen ve Filistin’de işsizlik oranı yüzde 30-35’lere varmaktadır. İsrail ve Türkiye, pek çok konuda olduğu gibi ekonomik gelişme konusunda da bölgenin istisnai ülkeleridir. Bölge ülkelerinin genellikle petrole dayalı ekonomileri yüksek savunma harcamaları ile dikkat çekmektedir. Eşit olmayan gelir dağılımı mevcut rejimlerin sürekliliğini de tehlikeye sokan önemli bir istikrarsızlık unsurudur. Dış borç, yatırım ve ticaret bakımından Batılı kaynaklara muhtaçtır.

22 Arap Ülkesinin milli gelirlerinin toplamı bir İspanya etmemektedir. Yetişkin Arapların ancak yüzde 40’ı (65 milyon kişi) okuma yazma bilmektedir. 2010 yılında bölgede işsiz sayısı 25 milyonu geçecektir. Bölge halkının üçte biri günde 2 doların altında gelirle yaşamını sürdürmektedir (Şafak, 2005: 74-75). Orta Doğu toplumlarının genel özellikleri şunlardır. (1) Orta Doğu toplumlarında hızlı bir nüfus artışı gözlenmektedir. (2) Orta Doğu toplumlarında çocuk ve gençlerin oranı yüksektir. (3) Orta Doğu toplumlarının çeşitli sosyal sorunları bulunmaktadır. (4) Orta Doğu’da nüfusun ülkeler arasında ve ülke içerisindeki dağılımında dengeli bir tablo söz konusu değildir. Bazı ülkelerde ve yerlerde nüfus yoğunluğu aşırı derecede seyredirken bazı ülke ve yerlerde son derece düşük yoğunluktadır. (5) Orta Doğu top-

lumları hızla kentleşen toplumlar olup bu artış çeşitli sosyo-ekonomik problemlere yol açmaktadır. (6) Ülkelerdeki nüfusun kompozisyonu monolitik bir yapı arz etmeyip heterojen bir yapıdadır (Dursun, 1995: 185-217).

Orta Doğu sahip olduğu tarih bakımından son derece karmaşık ve çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Bu çeşitlilik hem etnik bakımdan hem de kültürel ve dini bakımdandır. İslami hareketlerin arasındaki farklı akımları anlamamanın başlangıç noktasını Şii ve Sünni İslam'ı ayırt etmek oluşturmaktadır. Şii'ler % 80'i Sünni olan İslam dünyasında azınlıkta kalan bir gruptur ve faaliyetleri de daha çok yoğun nüfusa sahip diğer gruplara ve devletlere karşı kendi durumlarını savunmak üzere toplumsal düzeydedir (ICG, 2005). Rus bilim adamı Alexander Dugin'e göre küresel anlamda İslam şu şekilde analiz edilebilir (Dugin, 2003: 74). (1) İran köktendinciliği. (2) Türkiye'nin laik rejimi. (3) Pan-Arabizm (Suriye, Irak, Libya, Sudan, kısmen Mısır ve Suudi Arabistan tarafından propagandası yapılmaktadır). (4) Suudi-Vahabi köktenciliği. (5) İslam sosyalizmi'nin çeşitli versiyonları (Libya, Irak, Suriye, Pan-Arabizme yakın "sol" kesimin modelleri).

2.1.3. Devlet ve Toplum Yapısı

Eski toplum yapısı ve çağ dışı devlet anlayışı modern teknolojinin getirdiği özel yaşamın genişlemesi, sivil toplumun kurumsallaşamaması ve devlet işlevlerinin yetersizliği nedeni ile gittikçe daha fazla rejimi fonksiyonel sıkıntı içine sokarken iç hassasiyetlerin artmasına yol açmakta ve dışarıdan yapılacak müdahalelere uygun bir zemin hazırlamaktadır. Kendiliğinden evrimleşmeyen, dışarıdan enjekte edilme-ye çalışılan demokrasi zorlamaları ise bir rejim tehdidi gibi algılanmakta ve yabancılara olan güvensizliği artırmaktadır. Devlet egemenliği ve kontrolü hızla aşınırken fonksiyonlarını geliştiremeyen toplum yapısının çaresiz bireyleri terör örgütlerinin gelişmesine zemin oluşturmaktadır.

Rejimleri tehdit eden diğer bir unsur da ülke içinde kendi özerkliklerini geliştirmeye çalışan rekabet halindeki etnik veya dini grupların ya da sınıfların varlığıdır. Bölgeyi daha da ufalama merakındaki yabancıların en çok ilgisini çeken bu konu self-determinasyon, otonomi veya kendi bölgelerinde petrol gelirlerine sahip olma gibi vaatlerle Irak örneğinde olduğu gibi istismar edilmekte ve ortaya sık sık yeni haritalar çıkmaktadır. Yabancı güçler, ülke yönetimleri üzerinde baskı unsuru olarak ekonomik vasıtalar dışında medya ve sivil toplum baskısı da uygulamaktadır. Hiç şüphesiz bölge bir istihbarat, propaganda ve örtülü operasyon cennetidir ve hesaplar bir ülke içinde bile bir servisten diğerine değişmektedir. İslamcı şiddet, terör hücreleri veya silah kaçakçılığı gibi olgular istihbarat servislerinin arkasına sığındığı muğlak kavramlardır.

Orta Doğu toplum yapısının evrimleşmesinde iki temel olgu ön plana çıkmaktadır; İslam ve milliyetçilik. İslam'ın modern olarak tanımlanan Batı dünyası ile nasıl bir köprü kuracağı ya da uyum sağlayacağı konusunda İslam ülkelerinden ziyade Batılıların çalışmaları ve hatta ılımlı İslam zorlamaları oldukça günceldir. Kültürler arası ya da dinler arası diyalog inisiyatiflerinin ve ılımlı İslam teorisyenlerinin

hemen hepsi ya dışarıda yaşayan ya da üçüncü kuşak bölge ülkesi insanlarıdır. Bir rejim çimentosu olma vasfının ötesinde terör ideolojisi haline gelen Arap milliyetçiliğinin, yabancı güçler bölgede var oldukça ve Arap-İsrail çatışması sürdükçe azalacağını beklemek iyimserlik olacaktır.

Devlet ve rejim sorunları ile ilgili değinilmesi gereken bir kritik konu da zor ayakta duran otoriter rejimlerin yaşlanan liderleri ve onların yerini kimlerin alacağı veya demokrasiye geçiş süreçleridir. Fas, Ürdün, Suudi Arabistan veya küçük Körfez ülkelerinde yaşlanan liderler 2025 yılına kadar ortadan kalkmış olacaklardır. Bir yandan dışarıdan sürdürülen reform baskılarına müzahir Batılı düşüncelere yakın iç unsurlar diğer yanda yabancı düşmanlığına dayalı milliyetçi akımların aktörleri arasındaki mücadele geleneksel monarşiler ve otoriter rejimlerin yerini alacak yeni yapıların belirleyici süreci olacaktır. Buradan çıkarılması gereken diğer bir önemli sonuç ise yeni devlet yönetimlerinin kendi aralarında nasıl bir yeni gruplanmaya gideceği, yani geleneksel ittifakların devam edip etmeyeceğidir.

2.1.4. Bölgedeki Güvenlik Trendleri

Bölgede Batı varlığına karşı gelişen direncin de nüvesi olan yabancı güçlerin varlığı diğer bir güvenlik parametresidir. Amerikan gücünün Ortadoğu'ya yansımaları, bölgenin siyasi ve dini olarak daha aşırı unsurlar tarafından, kutsal İslam bölgelerinin kutsal saflığına karşı bir saygısızlık, Arap insanların refahına zarar veren bir etken ve Filistinlilere karşı İsrail destekçiliği olarak algılanmaktadır. İslamcı akımlar özellikle Cezayir, Mısır, Libya, Türkiye, Ürdün ve İran gibi anahtar ülkelerde önemli değişimlere yol açabilecek bir potansiyele sahiptir. Cezayir, Tunus, Mısır ve Suudi Arabistan'da İslamcı muhalefet radikal bir şekil almıştır. İslamcı ve milliyetçi akımlar yetersiz ve yabancı baskısı altında çaresiz gördükleri hükümetlerini by-pass edecek arayışlar içindedir.

ABD, Irak Savaşı ile Orta Doğu'da tam bir denetim altında tuttuğu ülkeler arasına Suudi Krallığı ve Kuveyt'ten sonra Irak'ı eklemek istemiştir. Bu iki ülke küresel petrol rezervlerinin yaklaşık beşte ikisine sahiptir. Resmi rakamlara göre dünya petrol rezervlerinin % 25'i Suudi Arabistan'da, % 12'si Irak'ta ve %8'i Kuveyt'te bulunmaktadır (BP, June 1999). ABD, İran hariç Körfezdeki petrol monarşilerini denetim altına alarak dünya petrol rezervlerinin yarısını denetlemektedir (Chomsky and Ahar, 2007: 148-149). Amerikalılar Irak modelini Ortadoğu'nun ve İslam'ın "ehlileşmesi" için bir başlangıç olarak görmektedir. Irak'taki demokrasi modeli tutarsa İslam küreselleşme içinde alternatif bir model olmaktan çıkacaktır (Keyder, 2004).

İslam dünyası hem siyasi hem dini olarak birleşik değildir. Siyasi olarak istikrarsız, askeri olarak zayıftır. Laik politik kurumların kırılganlığı, sivil toplumun zayıflığı ve entelektüel kesimin yaratıcılığının bastırılmasından dolayı İslam dünyası yaygın bir durgunluk ile karşı karşıyadır. İslam dünyasının sorunları şu şekilde sıralanabilir (Brzezinski, 2004: 72); (1) Sömürge döneminden miras kalan çağdışı yönetimler ve kurumsal yapı eksikliği (2) Dini olarak harekete geçirilmiş politik uyanış,

dini politika ile ilişkilendirmenin ortaya çıkardığı sorunlar (3) Laik kırılganlık ve yozlaşma (4) Servetin eşit olmayan dağılımı, yaşam standartları arasındaki farklılıklar, sosyal mahrumiyetin yayılmasına rağmen iktidar elitlerinin zenginlik peşinde koşması (5) Şişmiş ve etkin olmayan devlet bürokrasileri. (6) Sivil toplumun yaygın zayıflığı (7) Okuma yazma oranının düşüklüğü ve eğitimin kalitesizliği (8) İslami popülizm.

Kuşkusuz bugünkü sorunların temelinde yer alan ekonomik problemler diğerlerine önemli bir zemin hazırlamaktadır. Su sorunu nedeniyle yeterince ziraat yapılamamakta ve bu da genel olarak bölgeyi sürekli yiyecek ithalatçısı konumuna sokmaktadır (Cordesman, 2005: 9). Ulusal istikrarı tehdit eden unsurların başında işsizlik ve eğitim eksikliği gelmektedir. Hızlı şehirleşmenin ve geleneksel ticari yapının değişimi toplum ve aile yapısına olumsuz etkiler getirmekte, kadının iş hayatına entegre olmasında güçlük çekilmektedir. Gelişmekte olan bölgeler ile rekabet etme zorluğu bir yana iç ticarete rekabetçi bir ortam yoktur. Petrolden kaynaklanan zenginlik nispidir ve herhangi bir ülkeyi artık idame ettirecek seviyede değildir.

İslam ve milliyetçilik, hızlı şehirleşme ve gelişen varoşlar, ülke içi istikrarsızlıklar, artan refah olgusu insanları yeni arayışlara iterken terör ve göç havuzunu beslemektedir. Artan umutsuzluk insanları teröre başvurma veya göç etme çelişkisi ile daha çok karşı karşıya getirecektir. Teknolojinin getirdiği haberleşme ve ulaşım imkânları sayesinde Kuzey Akdeniz ve Orta Doğu ülkeleri arasındaki sosyal ve kültürel açık azalırken, Avrupa'nın bu bölgesi en çok göç almaya aday bir bölge haline gelmektedir.

2.2. Orta Doğu, İslam Ve Modernleşme

İslami köktencilik baskın ve laik Batıya karşı bir tepki olarak önemli ölçüde modern öncesi ama sömürge sonrası İslam'ı temsil ettiği tezine karşılık, İslamcı popülizmin dogmatik ve demagojik olarak modern unsurları sembolize edip bu unsurlardan bazılarını sindirerek Batı hâkimiyeti mirasını aşmak için sarf edilen bir gayret olduğu (anti-tez) iddia edilmektedir (Brzezinski, 2004: 80). İslam ülkelerindeki siyasal yapı, toplumlarının sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamak yerine, modernite öncesi yapıları yeniden üretmektedir. Bunun temel nedeni bu ülkelerin modernleşme çabalarına geç başlamalarıdır. Orta Doğu ülkeleri, demokratikleşmeden ziyade, yapay sınırlar içinde daha çok sol-laik ideolojilerle otoriter rejimlerin önünü açan uluslaşma sürecine öncelik vermişlerdir. Ancak İsrail ile savaşlardaki başarısızlık laik modernleşme akımlarının kaybetmesine ve tepkisel siyasal İslami akımların güçlenmesine neden olmuştur (Güney, 2005: 36).

Modernite projesi, din karşısında, bireyin anlam ihtiyacını giderecek sahici seçenekler ve var oluş sorununa yönelik etik önermeler üretmediği için krizdedir. Bugün petrol üretmeyen Arap ülkelerinde mezhep farkları, aşiret yapıları ve din kökenli siyasal grupların varlığı, ulus oluşturma sürecinin henüz başarıya ulaşmadığını açıkça göstermektedir. Petrol üreticisi ülkelerde tek ürüne dayalı ekonomide devletin etkin olduğu, girişimci orta sınıfın gelişmediği, dikey mobilizasyonun liyakate de-

ğil de, patronaj/klieantel ilişkiye göre belirlendiği bir ekonomik yapı, küreselleşme olgusuyla karşılaştığı 1990'lardan itibaren ciddi bir sarsıntı geçirmeye başlamıştır. Bu ekonomik yapı, demokratik talepleri sistemin merkezine taşıyacak bir sivil alanın oluşumunu da engellemiştir (Güney, 2005: 37). Orta Doğu'da devletten özerkleşmiş ve siyasal taleplerde bulunacak girişimci sınıfın olmayışı, devlet toplum ilişkisinin demokrasi yönünde dönüşmesini engellemektedir. Siyasal mobilizasyonun yükselişe geçtiği durumlarda siyasal iktidarı sağlayacak orta sınıf henüz gelişmemiştir.

İslam'ın yaygın olduğu Orta Doğu ve yakın bölgeler, Batı literatüründe genellikle Şark veya Doğu olarak adlandırılmıştır. Edward Said, şarkiyatçılığı Batı âlemi tarafından ideolojik nedenlerle ortaya çıkarılmış, etkileri itibarıyla hem yaygın hem de zararlı olan aldatıcı bir kurgu olarak görmüştür (Wallerstein, 2004: 102). Samuel Huntington, Batı ve İslam'ı uzun dönemli jeopolitik çatışma içinde olan iki zıt "uygarlık" olarak görmektedir. 2025'lere doğru en güçlü iki global politik oluşumun İslam ve milliyetçilik olacağı öngörülmektedir. İslam'ın sayılan pek çok versiyonuna rağmen jeopolitik eğilim açısından iki grupta toplanmaktadır (WINEP, 2002: 379); (1) Şii çizgisi ve Arap sosyalizmi Avrasyacı eğilimdedir (2) Suudi Vahabiliği ve "aydınlanmış İslam" ise Batı yanlısıdır. Diğer yandan İslam'ın modernizme geçişi ile ilgili farklı arayışlar, Batı ile algılama farklılıkları yanında ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Orta Doğu'daki rejim ve ideoloji tercihleri İslam ülkelerindeki politik akımlara İslamcı, laik, siyasal İslam, köktendinci gibi yakıştırmalar yapılmasının kaynağı olmuştur.

İslami köktencilik ABD siyasetlerinin bir ürünüdür. Buna karşılık seküler ulusalcılık onu düşman gören ABD tarafından zayıflatılmıştır. Arap ve Müslüman dünyasında yıllardır güçlü bir seküler ulusalcılık vardı. Mısır'ın Cemal Abdül Nâsır'ı seküler bir ulusalcıydı. Irak'ta bir yüzyıl öncesine uzanan, demokratikleşme çabaları ile birlikte güçlü bir seküler gelenek vardı. İran, yarım yüzyıl önce Muhammed Musaddık hükümetinin 1953'te yıkıldığı sırada seküler bir ulusalcı programa sahipti. ABD yönetimi seküler bir ulusalcı hareketin Orta Doğu petrolünü ele geçirmesinden ve onu bölgesel amaçlar için kullanmasından korkuyordu. Bugün seküler ulusalcılığın hem içsel hem de dışsal başarısızlığı ve dış müdahalelerin yarattığı boşluk bir ölçüde İslami köktencilik tarafından dolduruldu (Chomsky and Ahear, 2007: 59).

İslami köktencilik esas olarak dünyada huzursuzluk çıkaran güçlere karşı bir tepkidir. İslam köktenciliği bir toplumsal ve dini hareket olarak, amelleri itibarıyla tamamen laik olanlar ya da İslam dininin sulandırılmış ve saptırılmış bir versiyonuna itibar edenlere karşı ortaya çıkmıştır. Köktencilik, hareketlerin kendi kendilerini tarif etmek için kullandıkları tanımlamalar değildir. Bu tanımlamalar, Batı dünyasında ve medyada kullanılan etiketlerdir. İslam ülkelerinde bu hareketler daha çok "İslamcı" olarak adlandırılır. İslamcılar, dış baskıyı defetmek ve içsel yenilenmenin gelişmesi için modernist Arap rejimlerinden kurtulmak gerektiğine inanmaktadır.

3. Batı, Orta Doğu ve Demokrasi

3.1. Orta Doğu ve Demokrasi

ABD'nin demokrasi ölçeri Freedom House'un yıllık özgürlük değerlendirmesine göre 41 Müslüman ülkenin hiçbiri gerçek özgür bir ülke listesine girememiştir. Sekizi kısmen özgür, diğerleri özgür olmayan ülke konumunda iken, yedi ülke en baskıcı onbir rejim arasındadır (Diamond, 1999: 3-4). Gerçekte bir iki istisnai ülke dışında demokrasinin Orta Doğu'da hiç olmadığını düşünenler azımsanmayacak kadar çoktur. Bu düşünürlere göre “*demokrasi insanların sadece gelişme seviyeleriyle ilgili değildir. Suudi Arabistan'da herkes Oxford'tan mezun olsa bile gene demokrasi gelmez. Ekonomik gücün tek maddeye ve belirli zümreye ait olduğu bir yerde demokrasi olmaz*” (Kaynak, 2007: 134-135)

Irak örneğinde olduğu gibi ulus inşa süreci belli bir aşamaya ulaşmadan demokrasiye geçmek de mümkün olmamaktadır. Milliyetçilik yalnız demokrasideki “vatandaş” kavramının oluşması için değil millete sadakat ve ülkenin bütünlüğü için de şarttır. Ulus inşa süreci ile devlet inşa süreci paralel gitmek zorundadır. Milliyetçiliğin aşırı uca kaymasını önlemek için sadece devlet inşasına öncelik vermek, demokratikleşmeyi kolaylaştırmamaktadır. Dış dinamiklerle uygulanan demokratikleşmede, milliyetçiliğin ihmal edilmesi ve sadece liberal sivil toplum unsurlarına dayanılması dış politik amaçlar taşıyor izlenimi vermektedir (Güney, 2005: 39).

Türkiye'nin demokratikleşmesi, modern ulus devlet inşası çerçevesinde, kısmen de olsa, dinin yerine milliyetçiliği ikame eden ve dini devlet işlerinden ayıran laikleşme süreciyle gerçekleşmiştir. Osmanlı'dan devralınan modernleşme reformlarının bıraktığı kurumsal ve kültürel tarihi miras, Cumhuriyetin laikleşme reformlarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı'da Şeriatın yanında örfi hukuk (kanun) denilen din dışı kamu hukukunun bulunması, imparatorluğun resmi İslam yorumunun Sünni/Hanefi mezhebi olması, 19. yüzyıldan itibaren içtihat kapısını aralayan entelektüel ve ulema sınıfının varlığı (İnalçık, 2000: 40) Türk laikliğini kolaylaştıran unsurlardır.

ABD'nin Orta Doğu ile ilgili demokrasi talepleri daha özgür bir yaşamı teşvik etmek için değil iki amaçla yapılmaktadır. Birincisi mevcut siyasi kadroların el değiştirmesi, ikincisi buradaki demokrasilerin gelecekte ideolojik farklılıklara değil ırk ve din temeline dayanacak olması. Böylece bir yandan organize olan, parası olan, medyayı kontrol eden seçilme şansını kavuşurken diğer yandan ırk ve din temelinde farklılaşma ve ayrışan toplum nedeni ile o ülkeye has güçlerin oluşması mümkün olmadığından dışarının manipülasyonu kolaylaşacaktır (Kaynak, 2007: 134-135). Örneğin Irak Baas rejimi aslında bir bütündür, ama demokrasi geldiği zaman üç parçalıdır. Grupların herhangi birine nüfuz ederek ittifak yaparak başka grupları bertaraf edebilirsiniz.

Orta Doğu'nun demokratikleşmesinin önündeki engeller, petrol ve oraya demokrasiyi getirmeye kalktığınızda “kötü adamlar”ın kazanacak olması ihtimalidir. Bazı ülkelerde demokrasi Batı'ya düşman güçlerin zaferine yol açmaktadır. ABD

için demokrat olmak, Batılı güçlerin müvekkili olmanızı gerektirir (Chomsky and Ahar, 2007: 81). Bu yüzden Türkiye, İsrail ve Lübnan'ın dışında Ortadoğu'da otoriter rejimler hüküm sürmektedir. ABD'nin demokrasi isteği konusunda çifte standardının en iyi örneği Suudi Krallığı'dır. Bugün ABD'nin en az İsrail kadar önemli bir müttefiki olan Suudi krallığı, bir kabile yapısı içinde kemikleşmiş, gayet karanlık bir dini köktenci denetime maruz, bütünüyle geri bir toplumdur. ABD, bunu değiştirmek istememektedir zira bunu yapması ülkenin bu ülkenin geleceği hakkında başa çıkılmayacak bir belirsizliğe ve kestirilmezliğe yol açacaktır.

Suudi Arabistan'da sermaye sahipleri sıkı bir devlet denetimi altındadır ve rahatça iş yapabilmek için hanedanla fazla iç içe geçmiştir. Ülkeyi yöneten ailenin içinde binlerce prens ve prenses bulunmakta ve ticaretle uğraşan geniş bir tabaka ise onlarla yakın ilişki içindedir. Bu tabaka petrol gelirinin sömürsünden öylesine muazzam karlar sağlamaktadır ki imkan bulsa bile monarşiyi devirme riskini kesinlikle göze alamaz. Rejimin reform karşıtı doğası, devletin resmi ideolojisi ve örgütlenme biçiminden kaynaklanmakta ve bu demokratik açılımların önünü tıkamaktadır (Kraemer, 2006: 5).

Orta Doğu'daki büyük bir çatışmanın iç çatışmalar şeklinde başlayıp, kağıttan kaleler şeklinde oluşturulmuş devletleri barındıran tüm bölgeyi sarma riski vardır. Bölgedeki dinamiti ateşleyecek olan Irak'ın bölünmesi kadar başta Suudi Krallığı'nın sonunun gelmesi ve diğer rejim değişiklikleri olacaktır. Çünkü rejim değişiklikleri 20. yüzyılın başında suni olarak çizilmiş, aşiretlere dayalı sınır ve petrol paylaşımının iflasını getirecek ve ortaya çıkacak kaostan pek çok yeni denklem üreyecektir.

3.2. Batı ve Orta Doğu

II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde henüz küresel güç olamayan ABD, enerji kaynakları için İngiliz ve Fransızlar arasından Orta Doğu'da kendi şirketlerinin pay almasına uğraş vermişti. 1930'ların başında ABD şirketleri önce Suudi Arabistan'da bir dayanak noktası sağladı. Bu dönemde İngiltere (uydu) stratejisi ile Ortadoğu'da kendi kendini yöneten devletler görüntüsü gerisinde, çeşitli anayasal ve diğer düzenlemelerle bu ülkeleri yönetme yolunu seçmişti. II. Dünya Savaşı sırasında ABD ile İngiltere arasında Suudi Arabistan'ın denetimi konusunda bir çekişme yaşandı. ABD, İngiliz stratejisini devraldı ancak buna çevre devletler denilen şeyi ekledi. Arap olmayan bu devletler (Türkiye, 1967 yılı sonrası İsrail ve devrim öncesi İran) sözde polis veya jandarma rolü oynayacaktı. Nitekim İran hariç, bu sistemin üyeleri ve jandarmaları pek çok krizden yara almadan çıktılar ve korundular.

ABD ve İslam arasındaki ilişkide Yeşil Kuşak Projesi önemli bir dönemdir. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali karşısında ABD tarafından SSCB'nin etkisizleştirilmesi için Başkan Carter ve danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin akıl hocalığında, ileride "Yeşil Kuşak Projesi" olarak anılacak bir sarmalama projesi oluşturulmuştu. Bu proje ile ABD, Sovyetler Birliği'nin başını çektiği sosyalist ideolojinin Kafkaslar, Ortadoğu ve Asya'da yayılması olasılığına

karşı genelde İslami öğelerle kamufl edilmiş siyasi bir yönelim ortaya çıkarmaya çalışılıyordu (Hür, 2003). CIA, başta Mısır, Çin, Polonya, İsrail olmak üzere dünyanın başka yerlerinden topladığı her türlü silahı mücahitlere akıtıyor, terör ve imha ekipleri mücahitleri eğitiyor, kimyasal ve elektronik zamanlama aletlerinin nasıl kullanılacağını, bomba yapımını öğretiyorlardı. Söz konusu olan II. Dünya Savaşı'ndan beri yürütülen en önemli toplumsal dönüşüm projesiydi. Amaca ulaşılmış, SSCB ve Doğu Bloku tarihe karışmıştı.

İçinde bulunduğumuz süreçte geliştirilen İslam analizleri; Müslüman ülkelerin toplumsal talepleri, özgürlük, insan hakları ve demokrasilerini Washington ve Londra'nın geliştirdiği yeni İslam dünyası perspektifine göre yeniden tanımlama amacına yöneliktir. Batılı think-tank merkezleri ve araştırma kurumları bu yeni süreçte göre projeler üretmekte ve önderliğe soyunmaktadır. Sadece Amerika ve İsrail değil, bütün Batılı güç merkezleri, İslam dünyasının dönüştürülmesi ve olası meydan okumasının önlenmesi konusunda hem fikirdir ve ortaya pek çok proje sürülmüştür. Amerika'nın "Büyük Ortadoğu Projesi", İngiltere'nin "Ortadoğu Bölgesi İçin Genel Strateji"si, İsrail'in "Büyük İsrail" projesi, Avrupa Birliği'nin "Ortadoğu'da Ortak Geleceğe İlişkin Stratejik İşbirliği" gibi herkesin kendine göre bir İslam projesi bulunmaktadır. Projesi olan her ülke ya da güç merkezi, işbirliği yapacağı kesimlere yönelik hararetli çalışmalar içerisinde.

AB ile ABD'nin Ortadoğu'ya bakışları ve önerdikleri yöntemler önemli farklılıklar göstermektedir. Avrupalılar öncelikle Arap-İsrail çatışmasının bitmesinden yana görünmektedir ve Ortadoğu'da mevcut statükoyla fazla oynaması taraftarı değildir. ABD Ortadoğu konusuna Batının ortak çıkarları gözlüğünden bakarken, AB böyle bir ortak çıkar anlayışına sahip değildir. AB, ABD'nin bölgeye yönelik niyetlerine ve kullandığı zorlayıcı askeri yöntemlere şüphe ile bakmakta ve her fırsatta rahatsızlığını dile getirmektedir. ABD'nin Orta Doğu ile ilgili hedeflerini şu şekilde sıralayabiliriz (Khalilzad, 1999: 172); (1) İsrail'in yaşaması ve Orta Doğu Barış Süreci'nin tamamlanması, (2) Enerji kaynaklarının kontrolü, (3) Bölgesel rakip bir hegemonyanın doğuşunun önlenmesi, (4) Kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, (5) Bölgenin istikrarı, politik ve ekonomik reformların devamı, (6) Terörizmin kontrol altında tutulması.

3.3. Genişletilmiş Orta Doğu Projesi ve Demokrasi

GOP esasında belirlenen coğrafya için biçimlendirilmeye çalışan ve pek çok alt projeyi içeren bölgesel ölçekte bir demokrasi projesidir. Genişletilmiş Orta Doğu Projesi (GOP), Kuzey Afrika'dan Uzak Doğu'ya Avrasya ve Orta Doğu'da daha büyük bir dönüşüm için gerekli teorik çatıyı oluşturmaktaydı. Global ölçekte bir toplum mühendisliği projesi olarak görülen GOP'un temel önermeleri arasında öngörülen siyasi dönüşümün amacı (Akar, 2004: 17); Ortadoğu'daki yönetimlerin Batı standartlarına göre yeniden formatlanması, demokrasinin bölgeye hâkim kılınmasıdır. GOP'a göre Orta Doğu'da mevcut otoriter ve totaliter devlet yapıları ürettikleri istikrarsızlıkları küresel sisteme yansıtmaktadırlar. Yapılması gereken bu devlet ya-

pıların yeniden yapılandırılarak küresel sisteme entegre edilmesidir. Bu dönüşümü zorlaştıran direnç faktörlerinin başında demokrasiyle uzlaşması zor, Batı karşıtlığını kimlik formu haline getiren İslam dini gelmektedir (Güney, 2005: 6).

Dolayısıyla İslam'ın "ılımlı" hale getirilerek demokrasiyle uzlaştırılması ve Batı karşıtlığından arındırılması gerekmektedir. "ılımlı İslam" fikri İslam dininin özünün şiddete, totalitarizme eğimli olduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Genişletilmiş Orta Doğu Projesi, ABD'nin küresel sorumluluklarını yerine getirme görevinden ziyade ABD'nin dünyayı yeniden şekillendirmesi için bir müdahale konsepti olarak algılanmaktadır. ABD'nin çıkarlarına uygun olmayan ülkelerin gücü sınırlandırılırken, dünyayı neo-liberal pazar olarak kavrayan anlayış bu pazara güvenlik (!) sağlayacaktır (Yıldız, 2004: 69). Böylece ülkelerin ulusal çıkarları da ABD tarafından tanımlanmakta, onun izin verdiği ölçüde ülkeler çıkarlarının korunması işlevini yerine getirmektedirler. Projenin uzun vadeli hedefinin; zorlayıcı diplomasi ve örtülü faaliyetler ile bölge ülkelerinde rejimleri restore etmek, uzun vadede de rejim değişiklikleri sağlamak ve piyasa ekonomisi kuralları ile bölgeye daha fazla nüfuz etmek olduğu değerlendirilebilir.

4. Orta Doğu'ya Demokrasiyi Getirmek

4.1. Strateji Arayışları

Orta Doğu, özellikle 2003 yılından itibaren bölgeye demokrasiyi yaymayı amaçlayan pek çok inisiyatifle tanıklık etti. Bu inisiyatifler başlangıçta genellikle çeşitli aktörler vasıtası ile en uygun stratejiyi bulmaya yönelikti. Bu aktörlerden bir tanesi Haziran 2003'de Dünya Ekonomik Forumu'nun bir uzantısı olarak kurulan Arap İş Konseyi idi. Konsey, Ocak 2004'de ilan ettiği deklarasyon ile IMF terminolojisine uygun şekilde temel parametre olarak "iyi yönetim (good governance)" istiyordu. Başka bir inisiyatif Yemen tarafından desteklenen ve 10-12 Ocak 2004 tarihlerinde Sana'da yapılan, 52 ülkeden hükümet, sivil toplum kuruluşları ve siyasi parti temsilcileri olmak üzere 820 katılımcının katıldığı konferans idi. Sana Deklarasyonu, temel olarak hükümet ile sivil toplum arasındaki işbirliğinin artırılması, serbest seçimler, bağımsız yargı, hukukun üstünlüğü, kadın hakları, serbest ve bağımsız medya için çağrı yaptı.

Mısır muhalefeti ise Mart 2004'de başka bir reform inisiyatifi başlattı; Mısır Müslüman Kardeşlik Reform İnisiatifi (MBRI¹). MBRI, politika, seçimler, yargı, ekonomi, sosyal düzen, eğitim ve din konularında birkaç reform hareketi öneriyordu fakat bu hareket Batıya çok iyi gözle bakmıyordu. Mayıs 2004'deki Arap Birliği Zirvesi'ni müteakip G-8'lerin Büyük Ortadoğu İnisiatifi'ne cevaben yayımlanan Tunus Deklarasyonu, reformlara çağrı yapan ilk çok taraflı Arap dokümanı oldu. Daha çok sembolik kapsamdaki reform çağrısı yeni ve yaratıcı bir özellik taşımıyordu. Önerdiği reformlar ise Batı'nın beklediği NGO'lara sınırlamaların kaldırılması gibi net adımlar içermiyordu (Yacoubian, 2005: 14). 13 ülkeden 52 Arap

¹ MBRI: Muslim Brotherhood Reform Initiative.

NGO'sunun katıldığı NGO Zirvesi, Beyrut'ta Mayıs 2004'de yapıldı ve "NGO Stratejisi"ni geliştirdi. Zirve sonunda hazırlanan ve Arap ülkeleri liderlerine gönderilen 14 sayfalık "Sivil Forum Mektubu", bölge için politik ve anayasal reform ihtiyaçlarını vurgulamaktaydı.

Çoğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika'dan 30 kadar ülke, Haziran ayında sanayileşmiş ülkelerden oluşan G8 grubunun ilan ettiği "Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi" kapsamında Orta Doğu'da reform ve demokrasi çağrılarını görüşmek üzere Fas'ın başkenti Rabat'ta bir araya geldi (BBC, 2004). Nihai hedef demokrasi olmakla birlikte bu toplantıda reform ve değişimden çok, sosyal ve ekonomik kalkınmaya vurgu yapıldı. İş çevrelerinde kalkınma, eğitim, okuryazarlığı artırma ve kadınların statüsü konuları ele alındı ve bazı öneriler getirildi. Suudi Arabistan ve Mısır dışişleri bakanları bölgede istikrar için İsrail Filistin sorununda ilerlemenin hayati rol oynadığını vurguladı. Demokrasi projesi kapsamında diğer bir inisiyatif 3-4 Haziran 2004 tarihlerinde Mısır'ın Doha şehrinde yapılan ve Arap dünyasından yüzden fazla gazeteci, demokrasi hareketçileri ve politikacıların katıldığı konferanstı. Konferans sonunda yayınlanan "Doha Demokrasi ve Reform Deklarasyonu", demokrasinin ertelenemeyecek ve pazarlık yapılamayacak bir değişim olduğunu vurguluyordu (Yacoubian, 2005: 7).

Yapılan çalışmalar Arap ülkelerine demokrasiyi getirmek için uzun dönemli olarak demokratik kurum ve faaliyetlerin desteklenmesi gerektiği ancak travmatik değişikliklerin gereksiz ve istenen bir yöntem olmadığı sonucuna vardı. Kısaca, ABD'nin demokrasi yayma stratejisi devrimsel değil evrimsel olmalıydı. Orta Doğu'ya demokrasi adına nüfuz etmek sadece Amerikalıların işi değildi. AB 1995 yılında açıkladığı Barselona Deklarasyonu ile Magrip ülkeleri için insan hakları ve demokrasi değerlerinin geliştirilmesinde resmi yükümlülüğü ifade etmekteydi. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (EMP¹), AB dış politikasının uygulanmasında en önemli kurumsal çatılardan birini oluşturmaktadır. EMP işbirliği ve reform çabaları için temel bir çerçeve niteliğindedir. Başta İngiltere olmak üzere bazı kuzeyli AB üyeleri politik reformlara bağlı olarak sıkı yükümlülükler getirilmesini isterken, İspanya ve diğer bazı ülkeler daha dikkatli bir yöntem ile yaptırımların gelecekte kaynak paylaşımına dayandırılmasını daha iyi bir yöntem olarak görmektedir.

Kuzeyli ülkeler Magrip ülkeleri ile EMP kapsamında angaje olmayı tercih ederken, Fransa, İspanya ve İtalya ikili görüşmeleri tercih etmektedir. İngiltere, Danimarka ve Hollanda; AB'nin 2007-2013 bütçesinde Magrip ülkeleri için artış yapılmasına direnç göstermektedir. Arayışlara NATO da dahil edilmiştir. Nitekim 1994'de başlatılan Akdeniz Diyalogu plat formunu 2004 Haziranı'nda İstanbul İşbirliği İnisiyatifi (ICI²) izlemiştir. Arap ülkelerini daha çok sivil-asker işbirliği, ordunun sivil kontrolü, savunma bütçesinin kontrolü gibi alanlarda etkilemeye çalışan bu girişimler Arap ülkelerinin diyalog için gönülsüzlüğü yanında NATO tarafından

¹ EMP: Euro-Mediterranean Partnership.

² ICI: The Istanbul Cooperation Initiative.

kapsamı yeterince doldurulmadığından henüz yerinde saymaktadır (Gordon, 2006: 21-23).

4.2. Dolar'la Kalpleri Ve Düşünceleri Satın Almak

11 Eylül saldırıları sonrası yanlış adımlar atan ABD, psikolojik harekât timlerinden, CIA'nın örtülü operasyoncularına, açıkça finanse edilen medya ve think-tank kuruluşlarına kadar bir yapılanma içinde, Ortadoğu'da Müslüman toplumların çehresini değiştirmek için on milyonlarca doların harcanmakta olduğu bir kampanya başlatmıştır (Kaplan, 2005: 1). Uygulanmakta olan plan ılımlı Müslüman ülkelerdeki vakıflar, reform grupları gibi üçüncü taraflarla işbirliği yaparak demokrasi, kadın hakları ve hoşgörü gibi değerlerin geliştirilmesini öngörmektedir. En az iki düzine ülkede bu maksatla ABD İslamcı radyoları, TV şovlarını hatta okul müfredatlarını değiştirmek, İslamcı think-tank kuruluşlarını ve politik atölye çalışmalarını desteklemek için fonlar kullanılmaktadır.

ABD paraları camilerin onarılmasını, dini kurumlara, hatta İslamcı okulların inşasına harcanmaktadır. Bu arada CIA, Soğuk Savaş dönemine benzer İslamcı medya, dini liderler ve politik partileri hedef alan bir örtülü operasyon programı başlattı. Bütün bunlar, bizzat ABD'liler tarafından "dolar ile kalpleri ve düşünceleri satın almak" olarak özetlenmekte ve yasal olup olmadığı ABD içinde tartışılmaktadır. İslami ülkelerdeki toplumların değişimi için ortaya konan program Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından stratejik iletişim ve global erişimden sorumlu Ulusal Güvenlik Danışman Yardımcısı pozisyonunun doğmasına yol açtı. CIA'nın örtülü operasyonları politik etki ve propaganda amacına yönelik iken Dışişleri Bakanlığı da kamu diplomasisi ile programa katılmaktadır.

Amerika'nın "Müslüman Dünyaya Erişim Stratejisi (MWOS)¹", Müslüman devletler, özel vakıflar ve sivil toplum örgütleri-NGO'lar ile işbirliğini öngörüyordu. Arap toplumuna ulaşmak için 2002'de pop müzik istasyonu Radyo Sawa ve 2004'de uydu TV haber kanalı Al Hurra kuruldu. Nixon Center'dan terörizm analisti Zeyno Baran bu stratejiye danışmanlık yaptı (Kaplan, 2005: 5). Baran'a göre ılımlı İslamı organize etmek, yayınlarını kullanmak için para ve politik boşluk gerekiyordu. CIA, para, insan ve vasıta konusunda oldukça desteklenerek MWOS uygulamasına başladı. Paralar yurt dışındaki CIA istasyonları kullanılarak aktarılmaya başlandı. İstihbarat operatörleri web sayfaları ve Arap haber medyası ile işe başladılar. Ancak, hala yetenekli memur ve çevirmen sıkıntısı çekilmektedir. CIA'nın Uluslaşan Konular Ofisi ise çeşitli kilit ajansların gönderdiği değerlendirmeleri birleştirmek için "Global İletişim ve Etki Timi" kurdu. 1.3 milyar dolarlık bir bütçe alan Kamuoyu Diplomasisi altı ülkenin (Çin, Mısır, Fransa, Endonezya, Nijerya ve Venezüella) nasıl etkilenebileceğini belirlemek üzere strateji konferansları düzenledi. Bu dönemde CIA ve Dışişleri Bakanlığı'ndan daha etkin gözüken ise ABD Kalkınma Ajansı (USAID) idi.

¹ MWOS: Muslim World Outreach Strategy.

11 Eylül'den itibaren 21 milyar dolar dağıtan USAID, bu paranın yarısından fazlasını Müslüman ülkelere vermişti. USAID, 24 ülkede İslamcı projelere girişti. Mısır, Pakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Madagaskar, Endonezya gibi ülkelerde paralar cami yapımından, İslamcı medyanın desteklenmesine kadar pek çok projeye gitti. Arap ülkelerinde yayınlanan Susam Sokağı gibi programlar bile dini tolerans mesajları için kullanıldı. ABD'nin harcadığı paralar genellikle belirsiz amaçlara gittiği için para ile kurulan bu yakınlaşma ABD'liler tarafından "muppet (kermit) diplomasisi" olarak adlandırıldı.

240 milyonluk Endonezya'da El Kaide etkisinin yok edilmesi için USAID, 30 İslamcı organizasyona yardım yapmaktadır. Bu yardım ortak teması dini tolerans gibi gözükken medya programları, atölye çalışmaları, okul müfredatları gibi projelere gitmektedir. Mısır, USAID'in 3 milyar dolar ile yardım yaptığı ikinci büyük ülke oldu. Projeler içinde Kahire'nin alt yapısı, eski eserlerin korunması bulunmaktadır. Dünya Bankası ise Pakistan'daki medrese öğrencilerine yatırım yapmaktadır (Kaplan, 2005: 8). Uganda ve Güney Afrika için özellikle okulların desteklenmesine yönelik programlar uygulanmaktadır. ABD görevlileri geniş bir coğrafya içinde sessizce medrese hocalarını eğitmekte, müfredatlar uygulamaktadır. ABD vergileri diğer yandan İslamcı radyo ve TV'lere, okullara, camilere ve anıtlara gitmektedir.

ABD bir yandan da Irak'taki askeri istilaya yönelik kitlesel tepkileri de etkisizleştirip, Türkiye'nin de dahil olduğu bu coğrafyada güç merkezleri ve direnç noktalarını yok etmeye çalışan bir süreç içindedir. Türkiye'de ABD Büyükelçiliği ve İstanbul Konsoloslugu, önce Gönüllü Kültür Teşekkülleri ile işe başladı. Bünyesinde yedi yüz civarında vakıf ve dernek barındırdığı söylenen Gönüllü Kültür Teşekkülleri ile Genişletilmiş Ortadoğu Projesi kapsamında işbirliğini amaçlayan görüşmelerini sürdüren ABD misyonu, diğer taraftan da vakıf ve derneklere yönelik birebir çalışma başlattı (Karagül, 2004). Son derece sistemli ve iyi hazırlanmış bir program çerçevesinde vakıf ve dernekler tek tek ziyaret edilmekte ve yöneticilerine işbirliği önerilmektedir.

Öğrencileri ABD'ye gönderme ve burs sağlama, projelere ekonomik destek gibi önerilerin yapıldığı görüşmeler hem işbirliği teklifi, hem de örtülü bir tehdit içermektedir. Aynı çalışma uzunca bir süredir diğer Müslüman ülkelerin hemen hepsinde yapılmaktadır. Ders müfredatları değiştirilmekte, akademisyenler ABD'ye götürülüp kurslara tabi tutulmakta, İslami kuruluşların finans kaynakları denetim altına alınıp bazıları tasfiye edilmektedir. ABD'nin bölgesel çıkarları için engel oluşturmayacak tarzda bir İslam anlayışının yaygınlaştırılması için toplantılar, sempozyumlar düzenlenmekte, yeni tür İslamcı aydınlar yetiştirilmekte ve piyasaya sürülmektedir.

4.3. Orta Doğu'da ABD'nin Demokrasi Açmazları

Konuya önce GOP'un iki önemli açmazı ile başlayabiliriz. Birincisi, demokratikleşmenin Batılı ülkelerin kendi özelliklerini ve paternlerini referans yapması dolayısıyla, bu ülkelerin özelliklerinin İslam dünyasında bulunmamasının demokratikleşmeye engel teşkil etmesidir. Bu açıdan demokrasi için gerekli bir altyapı oluş-

turmakla yetinmeden, bizzat İslam'ın dönüştürülmesi veya aşılması amaçlandığından, demokratikleşme projesi karmaşık bir hal almaktadır. İkincisi, güçlü Batılı ülkelerin, istediklerinde uluslararası hukuka uymadan kuvvet yoluyla ve insan hakları ihlalleri de yaparak demokratikleşmeyi sağlamaya yönelmeleri halinde yaratılan meşruiyet sorunudur (Güney, 2005: 35). Uluslaşması ve devletleşmesi yetersiz olan ülkelerin, askeri güç kullanılarak demokratikleştirilmelerinin pratik güçlükleri, hatta imkânsızlıkları da göz ardı edilmektedir.

İslam dininin yaygın olduğu ülkeler farklı tarihe, siyasi, sosyolojik ve ekonomik tecrübeye sahiptirler. Dolayısıyla, homojen bir İslam dünyası tasavvuru doğru bir yaklaşım değildir. "İslam dünyası", "Hıristiyan dünyası" gibi şemsiye kategoriler üzerinden analiz yapmak da yanlışla sürükleyebilmektedir. Demokrasinin kökeni ve gelişimi farklı bir tarihi tecrübenin ürünüdür. Dolayısıyla Orta Doğu'nun izleyeceği demokratikleşme çabası farklı bir zeminde gelişecektir. Müslüman ülkelerde girişilen demokratik reformlar ilk adımda mevcut otoriter liderlerin tasfiyesine yol açacağından hızlı bir demokratikleşme sağlanamamaktadır. Bu nedenle ekonomik gelişme ile demokratikleşmeyi paralel götüren bir model, kuvvet kullanma veya sivil toplum örgütleri ile dışarıdan zorlama yöntemine göre daha başarılı olacaktır.

Arap ülkelerinde devam eden reform girişimleri ile ilgili şu eleştiriler yapılmaktadır (Yacoubi an, 2005: 14-15);

- Reform hareketlerinin kaybedenleri iktidarlar olacağı için bu hareketler bağımsız hükümet dışı kuruluşlardan beklenmelidir.

- Bütün Arap reform inisiyatifleri aynı isteklerde bulunmaktadır; serbest ve adil seçimler; yürütme gücünü azaltacak ancak yasama ve yargı gücünü artıracak anayasal değişiklikler; acil durum yasalarına son verilmesi; istisnai mahkemelerin kaldırılması; işkenceye son verilmesi; sivil toplum, NGO'lar ve medya üzerindeki sınırlamaların kaldırılması.

- İslamcılar ile laikler arasındaki köprünün kurulması reform gayretlerinin başarılı olmasının kritik halkasıdır.

- Reformlar için ortak değerler ve hedefler ortaya koyacak ulusal paktların oluşturulması en önemli reform stratejilerinden biridir. Bu amaçla hükümet ve muhalefeti bir araya getirecek karşılıklı kabul edilen değerler kapsamında reformlar için bir yol haritası ortaya koyulmalıdır.

- Bugüne kadarki tüm reform hareketleri belirgin hedefler koymaktan uzak durmuştur.

Batı'nın Orta Doğu'ya bakışı Soğuk Savaş dönemi parametrelerini aşabilmiş değildir. Bölgede demokrasi Batı yandaşlığına feda edilebilmektedir. Demokrasinin konjonktürel bir ihtiyaç olmaktan çıkarılıp kalıcı yapıya kavuşturulması gerekmektedir. Dışarıdan empoze edilmeyen otantik değerlerin çoğulcu topluma yönelik öğelerine dinamizm kazandıran projeler Orta Doğu'nun uzun dönemde demokratikleş-

mesine katkıda bulunacaktır. Irak örneğinde olduğu gibi dışarıdan fiziki güç kullanılarak demokrasi inşası demokratikleşmeyi sağlamadığı gibi İslam üzerinde şiddeti motive etmektedir. Uzun dönemli kalıcı hasarlar üretmektedir. Bu hasarların en önemlisi İslam ile Batı arasında çatışmacı bir üslubun oluşmasıdır. Orta vadede hızla yaklaşan Çin Uygarlığı'nın Batı'da bırakabileceği önemli hasarlar vardır. Batı ve İslam, bir an önce barışmalı ve çok daha acımasız ve güçlü Çin Uygarlığı karşısında birlikte durabilecek bir uyumu sağlamalıdır.

5. Sonuç

ABD'nin Orta Doğu'ya demokrasiyi getirme çabalarının meşruiyet çerçevesini oluşturan GOP büyük ölçüde pragmatizme hizmet ettiğinden artık iflas etmiştir. Çünkü serbest seçimlerle oluşmuş parlamenter meşruiyet Batı karşıtı eğilim içine girdiğinde ABD'nin demokratik öncelikleri yerine dış politika gerekleri öne çıkmaktadır. Orta Doğu bölgesi için hedeflenen demokratikleşme çok acil bir ihtiyaç olmakla beraber bu hedefe ulaşma tarzı hedefi imkânsız kılmaktadır. Orta Doğu'da demokratikleşme iç ve dış dinamiklerin birbirini besleyeceği uzun döneme yayılmış bir projeye gerçekleşecektir. Orta Doğu'da demokrasi bazı koşullara bağlıdır. Uzun döneme yayılmış sosyal ve iktisadi zeminin inşası demokrasiyi kolaylaştıracaktır. İslam düşüncesinin çoğulcu toplumu kolaylaştıran özelliklerinden yararlanmak demokrasinin meşruiyet temelini güçlendirecektir.

Orta Doğu toplumlarının yerel değerlerini dönüştürmeyi amaçlayan, iktisadi ve sosyal destekler içermeyen, güç empoze edilerek inşa edilmeye çalışılan demokratikleşme çabalarının başarılı olması güç görünmektedir. Orta Doğu'da kalıcı bir dönüşüme acil ihtiyaç vardır. Bu dönüşüm gene de Orta Doğu toplumlarının ve demokratikleşmenin yararına inanan dış dinamiklerle gerçekleşecektir. Orta Doğu'da klasik modernleşmeyi aşacak ve uzun vadeye yayılacak yeni bir anlayışa ihtiyaç vardır. Batı karşıtlığı, İslam dünyasını içe dönük hale getirmiştir. Demokratikleşme gayretleri, ABD ve Avrupa'nın İslam coğrafyasına yönelik algısını değiştirdiği oranda başarılı olacaktır.

Türkiye, İslam dini ile demokrasi bağdaştırmış istisnai bir örnektir. Kendi özgü niteliği ve gelişim süreci ile taklit edilmesi zordur. Ancak ABD bir yandan Türkiye'yi örnek olarak gösterirken diğer yandan Türkiye modelinin laik yönünü "ılımlı İslam" gibi bir kavram etrafında revizyona tabi tutmaktadır. Laiklik ile demokrasi arasındaki tarihi gerilime rağmen, Türk modelinin varlığı, bir Müslüman ülkede laikliğin olabileceğinin kanıtı olarak önemlidir. Türkiye bölgede batının "cephe hattı ülkesi" olmak yerine "içerden kolaylaştırıcı" (internal facilitator) rolü oynamalıdır. ABD ile Türkiye'nin Orta Doğu'da oynayabilecekleri müşterek rol için eşit ortaklığa dayalı yeni bir çerçeve gerekmektedir. Bu ABD ile bölge ülkelerinin gelecekteki ilişkileri açısından da bir örnek oluşturacaktır (Aras, 2005: 79-80). Türkiye'nin Orta Doğu'nun demokratikleşmesindeki rolünü pekiştirmesi için uygulanacak stratejinin belirlenmesini müteakip iki ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel gücüne

(soft power) dayalı güç projeksiyonlarını birlikte geliştirmesi sağlıklı bir yol olacaktır.

Kaynaklar

AKAR, Atilla (2004), Büyük Ortadoğu Kuşatması, İstanbul: Timaş Yayınları.

ARAS, Bülent (2005), 11 Eylül, Büyük Orta Doğu ve Türkiye, Avrasya Dosyası: İslam ve Demokrasi, Cilt: 11, Sayı: 3, Ankara: ASAM Yayınları.

BBC Radyosu Türkçe Yayınları, 12 Aralık 2004 05:18.

BİLGİN, Mert (2005), Avrasya Enerji Savaşları, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.

BRZEZINSKI, Zbigniew (2004), Tercih, Çev. Cem Küçük, İstanbul: İnkilap Kitabevi.

BP, Statistical Review of World Energy, June 1999.

CHOMSKY, Noam and ACHCAR, Gilbert (2007), Tehlikeli Güç, Edt.: Stephen R. Shalom, Çev.: Yavuz Alogan, İstanbul: İthaki Yayınları.

CORDESMAN, Anthony H. and BURKE Arleigh A., Strategic Realism in the Middle East and US and Arab Relations, Washington D.C.: Center For Strategic and International Studies, Sep 16 2005.

DEDEOĞLU, Beril (2002), Ortadoğu Üzerine Notlar, İstanbul: Derin Yayınları.

DIAMOND, Larry (1999), Developing Democracy Toward Consolidation, London: John Hopkins University.

DUGİN, Aleksandr (2003), Rus Politigi Avrasyacı Yaklaşım, Çev. Vügar İmanov, İstanbul: Küre Yayınları.

DURSUN, Davut (1994), Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler, İ.İ.B.F, Kocaeli Üniversitesi.

DURSUN, Davut (1995), Ortadoğu Neresi İçinde, İstanbul: İnsan Yayınları.

GORDON, Philip (2006), NATO's Growing Role in the Greater Middle East, Abu Dabhi: The Emirates Center for Strategic Studies and Research.

GÜNEY, Çetin (2005), Büyük Orta Doğu Çerçevesinde İslam ve Demokrasi, Avrasya Dosyası; İslam ve Demokrasi, Cilt: 11, Sayı:3, Ankara: ASAM Yayınları.

HÜR, Ayşe, Terör, İslam ve Amerika (2), Ünlü Yeşil Kuşak Projesi', Sabah Gazetesi, 8 Aralık 2003.

İNALCIK, Halil (2000), Osmanlı'da Devlet Hukuk Adalet, İstanbul: Eren Yayınları.

International Crisis Group (ICG) (2005), Understanding Islamism, Brussel: Middle East/North Africa Report No.37, Executive Summary.

KAPLAN, David E., Hearts, Minds, And Dollars, US News, 8 May, 2005.

KARAGÜL, İbrahim, Amerika İslamcı Dernek ve Vakıflardan Ne İstiyor?', Yeni Şafak Gazetesi, 09 Mart 2004.

KAYNAK, Mahir ve GÜRSES, Emin (2007), Yeni Orta Doğu Haritası, İstanbul: Profil Yayınları.

KEYDER, Çağlar, Prematüre İmparatorluk, Turkishtime, Mayıs 2004.

KHALILZAD, Zalmay and Ian, O. LESSER. (1999), Sources of Conflicts in the 21 st Century, Washington DC-Arlington, RAND Publications.

KRAEMER, Thomas D. (2006), Addicted to Oil: Strategic Implications of American Oil Policy, Carlisle PA: Army War College Strategic Studies Institute.

LEWIS, Bernard (1998), Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sabah Yayınları.

LEWIS, Bernard (2003), Semitizm ve Anti-Semitizm, Çev.: Hür Güldü, İstanbul: Everest Yayınları.

LEWIS, Bernard (2005), Orta Doğu, Çev.: Selen Y. Kölay, İstanbul: Arkadaş Yayınları.

ÖZMEN, Süleyman (2001), Orta Doğu'da Etnik, Dini Çatışmalar ve İsrail, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

ŞAFAK, Erdal, Yüzyılın Projesi, Sabah Gazetesi, (02 Mart 2004).

The Washington Institute For Near Policy (WINEP) (2002), Türkiye'nin Yeni Dünyası - Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Der. A.Makovsky, S. Sayarı, İstanbul.

WALLERSTEIN, Immanuel (2004), 21. Yüzyılda Siyaset, Çev. T.Doğan-E. Abadoğlu, İstanbul: Aram Yayıncılık.

YACOUBIAN, Mona (2005), Promoting Middle East Democracy II, Washington D.C.: United States Institute of Peace.

YILDIZ, Yavuz Gököl (2004), Oyun İçinde Oyun: Büyük Ortadoğu, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.

YILMAZ, Sait (2006), 21.Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat, İstanbul: ALFA Yayınları.

